<u>अस्वीकरण</u>

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषामा जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२५] २ एस.सी.आर. ४०४: २०२५ आईएनएससी १४९

भारतीय विमानपत्तन प्राधिकरण विरुद्ध प्रदीप कुमार ब्यानर्जी

(सन् २०१७ को देवानी पुनरावेदन नं. ८४१४)

०४ फेब्रुअरी २०२५

[जे.के. महेश्वरी र सन्दीप मेहता,* न्यायाधिश]

विचारणीय प्रश्न

के उच्च न्यायालयको विभाजन इजलासले उत्तरदाताको बर्खास्तगीको आदेश बदर गर्न सही थियो?

मुख्य टिप्पणी†

सेवा कानून - सेवाबाट बर्खास्तगी - अनुशासनिक कारबाही - अन्तर-न्यायालय रिट पुनरावेदनको दायरा - उत्तरदाता, पुनरावेदकसँग काम गरिरहेको, अवैध परितोषण मागेको र स्वीकार गरेको आरोपमा पक्राउ - दोषसिद्धि आदेश - विचाराधीन अवस्थामा, अनुशासनिक प्राधिकारीले उत्तरदाताको बर्खास्तगीको आदेश दियो, पुनरावेदन न्यायालयद्वारा सदर - त्यस विरुद्धको रिट निवेदन, उच्च न्यायालयद्वारा निस्तारित, यदि उत्तरदाता निर्दोष साबित भएमा, उसले बर्खास्तगी आदेशमा पुनर्विचार गर्न प्राधिकारीसमक्ष जान सक्ने निर्देशन सहित - उच्च न्यायालयले उत्तरदातालाई निर्दोष साबित गर्यो - त्यसपछि उत्तरदाताले निवेदन दायर गर्यो, पुनरावेदन प्राधिकारीले बर्खास्तगीको आदेश बदर गर्यो, यद्यपि, उत्तरदातालाई मानिएको निलम्बनमा राख्यो - त्यस विरुद्धको रिट निवेदन, प्राधिकारीलाई नयाँ विभागीय कारबाही सुरु गर्नबाट रोक्न र उनीविरुद्ध जारी गरिएको आरोपपत्र खारेज गर्न निर्देशन माग गर्दै, एकल न्यायाधीशद्वारा स्वीकृत, र उनलाई पुनर्बहाली गर्न निर्देशन - पुनरावेदक प्राधिकारीले त्यसपछि अन्तर-न्यायालय पुनरावेदन दायर गर्यो, जुन विभाजन इजलासद्वारा स्वीकृत भयो - त्यस विरुद्धको एसएलपी पनि उत्तरदाता विरुद्ध विचाराधीन अनुशासनिक कारबाही छिटो गर्न निर्देशन दिँदै खारेज - अनुशासनिक प्राधिकारीले त्यसपछि जाँचबुझ प्रतिवेदन स्वीकार गर्यो र बर्खास्तगीको दण्ड लगायो जुन उप-समितिद्वारा पुष्टि गरियो, र त्यसपछि उच्च न्यायालयको एकल न्यायाधीशद्वारा सदर गरियो - यद्यपि, विभाजन इजलासले आदेश बदर गर्यो - स्थिरता:

- लेखक

ठहर: स्थिर नहुने - विभाजन इजलासले विवादित फैसलामा पहिलेको मामिलाको चरणमा रेकर्ड गरिएका निष्कर्षहरूलाई उल्टाइदियो, यस्तो फैसलाले अन्तिमता प्राप्त गरिसकेको भए तापनि - विभाजन इजलासले उजुरीकर्ताको परीक्षण नगर्नु पुनरावेदक-प्राधिकरणद्वारा सञ्चालित अनुशासनिक कारबाहीका लागि घातक थियो भनी ठहर गर्न त्रुटि गर्यो - अवैध परितोषणको माग र स्वीकृतिसँग सम्बन्धित फौजदारी मामिलामा समेत, न्यायालयहरूले दोषसिद्धि रेकर्ड गर्न सक्ने अधिकार राख्दछन्, जहाँ डिकॉय (प्रलोभन दिने व्यक्ति) प्रतिकूल हुन्छ, र अभियोजन पक्षको मामिला केवल ट्र्याप बिछ्याउने अधिकारी र ट्र्याप साक्षीको प्रमाणमा आधारित हुन्छ - उत्तरदाताद्वारा पेश गरिएको निवेदन अनुशासनिक प्राधिकारी र पुनरावेदन प्राधिकारीद्वारा विधिवत् ध्यान दिइएको र वस्तुनिष्ठ रूपमा विचार गरिएको - अनुशासनिक कारबाहीमा, अनुशासनिक प्राधिकारीले दोषी कर्मचारीद्वारा उठाइएका प्रत्येक आधारहरूलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक छैन र सजाय लगाउने आदेशमा विस्तृत कारणहरू आवश्यक पर्दैन - अनुशासनिक प्राधिकारीले अनुशासनिक कारबाहीमा प्रमाणको जाँच गर्नुपर्छ र जाँचबुझको क्रममा रेकर्डमा राखिएको सामग्रीले सम्भाव्यताको प्रबलताको सिद्धान्तमा दोषी कर्मचारीको दोष स्थापित गर्दछ

भन्ने तर्कसंगत निष्कर्षमा पुग्नुपर्छ - अनुशासनिक प्राधिकारी र पुनरावेदन प्राधिकारीले ठ्याक्कै त्यही गरे - विभाजन इजलासले फौजदारी परीक्षणमा आवश्यक प्रमाणको मापदण्डलाई नियोक्ताद्वारा गरिएको अनुशासनिक जाँचबुझको सट्टामा प्रतिस्थापन गर्न पनि त्रुटि गर्यो - अन्तर-न्यायालय रिट पुनरावेदनमा, पुनरावेदन न्यायालयले आफूलाई संयमित राख्नुपर्छ र एकल न्यायाधीशद्वारा पारित फैसलामा हस्तक्षेप तब मात्र अनुमति छ यदि एकल न्यायाधीशको फैसला विकृत छ वा कानूनमा स्पष्ट त्रुटिबाट ग्रस्त छ - यद्यपि, विभाजन इजलासले यस्तो कुनै निष्कर्ष रेकर्ड गर्न असफल भयो र बरु, एकल न्यायाधीशको फैसलालाई उल्ट्याउन प्रमाणको विस्तृत पुनर्मूल्याङ्कन गर्न अगाडि बढ्यो - यसरी, अनुशासनिक प्राधिकारी र पुनरावेदन प्राधिकारी उत्तरदातालाई सेवाबाट बर्खास्तगीको दण्ड लगाउन पूर्ण रूपमा न्यायसंगत थिए, जसलाई उच्च न्यायालयको एकल न्यायाधीशले सही रूपमा पुष्टि गरेको थियो - एकल न्यायाधीशद्वारा प्रदान गरिएको फैसला सु-तर्कित र अकाट्य छ - विभाजन इजलासले अन्तर-न्यायालय रिट पुनरावेदन क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्दा समवर्ती निष्कर्षहरूमा हस्तक्षेप गरेर स्पष्ट रूपमा त्रुटि गर्यो, तसर्थ विवादित फैसला बदर गरियो। [अनुच्छेद २७-३४, ३७-४०]

उद्धृत मामिला कानून

जी.एम. ट्याङ्क विरुद्ध गुजरात राज्य [२००६] सप्ल. २ एससीआर २५३ : (२००६) ५ एससीसी ४४६; प्रहरी आयुक्त, नयाँ दिल्ली विरुद्ध नरेन्दर सिंह [२००६] ३ एससीआर ८७२ : (२००६) ४ एससीसी २६५; भानुप्रसाद हरिप्रसाद दवे विरुद्ध गुजरात राज्य [१९६९] १ एससीआर २२ : १९६८ एससीसी अनलाइन एससी ८१; बोलोराम बोर्दोलै विरुद्ध लखिमी गाओलिया बैंक [२०२१] १ एससीआर ८५८ : (२०२१) ३ एससीसी ८०६; भारत संघ विरुद्ध सरदार बहादुर [१९७२] २ एससीआर २१८ : (१९७२) ४ एससीसी ६१८; म्यानेजमेन्ट अफ नरेन्द्र एण्ड कम्पनी प्राइभेट लिमिटेड विरुद्ध वर्कम्यान अफ नरेन्द्र एण्ड कम्पनी [२०१६] १ एससीआर ५९७ : (२०१६) ३ एससीसी ३४० - सन्दर्भित।

ऐनहरूको सूची

भारतीय विमानपत्तन प्राधिकरण कर्मचारी (सीडीए) नियमावली, २००३।

मुख्य शब्दहरूको सूची

बर्खास्तगी; अवैध परितोषण; मानिएको निलम्बन; आरोपपत्र; जाँचबुझ प्रतिवेदन; उप-समिति; पहिलेको मामिलाको चरण; अनुशासनिक कारबाही; विभागीय जाँचबुझ; जाँचबुझ अधिकृत; विभागीय पुनरावेदन; सेवाबाट बर्खास्तगी; प्रमाणको मापदण्ड; सम्भाव्यताको प्रबलता; प्रमाणका नियमहरू; कबुली बयानको स्वीकार्यता; अन्तर-न्यायालय रिट पुनरावेदन; अवैध परितोषण; शंकाको लाभमा सफाइ; सम्मानजनक सफाइ होइन; ट्रयाप बिछ्याउने अधिकारी; ट्रयाप साक्षी।

मामिला उत्पन्न भएको

देवानी पुनरावेदन क्षेत्राधिकार: सन् २०१७ को देवानी पुनरावेदन नं. ८४१४
कलकत्ता उच्च न्यायालयको सन् २०११ को म्याट नं. १३११ मा भएको फैसला र आदेश मिति ०१.०३.२०१२ बाट उत्पन्न भएको।

पक्षहरूको लागि उपस्थिति

के. एम. नटराज, ए.एस.जी., सुश्री नीतिका शर्मा, सुश्री श्रृंखला तिवारी, तविन्दर सिधु, मेसर्स एम. भी. किनी एण्ड एसोसिएट्स, अधिवक्ताहरू पुनरावेदकको लागि।

अनुराग पाण्डे, सुश्री रीना पाण्डे, विजन कुमार घोष, अधिवक्ताहरू उत्तरदाताको लागि।

सर्वोच्च न्यायालयको फैसला/आदेश

फैसला

मेहता, न्यायाधिश

१. सुनियो।

२. पुनरावेदक[१] द्वारा विशेष इजाजतद्वारा दायर गरिएको प्रस्तुत पुनरावेदनले कलकत्ता उच्च न्यायालय२ को विभाजन इजलासद्वारा अन्तर-न्यायालय रिट पुनरावेदन[३] मा पारित मिति १ मार्च, २०१२ को फैसलामाथि आपत्ति जनाउँछ, जसद्वारा विभाजन इजलासले उत्तरदाताद्वारा दायर पुनरावेदन स्वीकृत गऱ्यो र विद्वान एकल न्यायाधीशद्वारा पारित आदेश बदर गऱ्यो। विद्वान एकल न्यायाधीशले आदेश[४] मिति २९ जुन, २०११ मार्फत, अनुशासनिक प्राधिकारीद्वारा उत्तरदातामाथि लगाइएको सेवाबाट बर्खास्तगीको सजायलाई सदर गर्नुभएको थियो र पछि पुनरावेदन प्राधिकारीको रूपमा काम गर्दा उप-समितिद्वारा पुष्टि गरिएको थियो।

संक्षिप्त तथ्यहरू:-

३. उत्तरदाता, पुनरावेदक-प्राधिकरणमा सहायक इन्जिनियर (सिभिल) को रूपमा कार्यरत रहँदा, एक सह-कर्मचारी, जो पुनरावेदक-प्राधिकरणमा जुनियर इन्जिनियरको रूपमा कार्यरत थिए, सँगै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८५ को धारा ७, १३(२) सहित पठित धारा १३(१)(घ) र भारतीय दण्ड संहिता, १८६० को धारा ३४ अन्तर्गत दण्डनीय अपराधहरूका लागि, एक ठेकेदारको प्रतिनिधिबाट अवैध परितोषण मागेको र स्वीकार गरेको आरोपमा पक्राउ परेका थिए। उल्लिखित गिरफ्तारी पश्चात्, दुवै जना निलम्बित भए र उनीहरू विरुद्ध एक सीबीआई मामिला६ दर्ता गरियो। विद्वान विशेष न्यायाधीश, सीबीआई न्यायालय, अलिपुर ७ ले, मिति १० डिसेम्बर, १९९९ को आदेश मार्फत, उत्तरदातालाई माथि उल्लिखित अपराधहरूको लागि दोषी पाए। यसको विपरीत, सह-अभियुक्त (जुनियर इन्जिनियर) सीबीआई न्यायालयद्वारा निर्दोष साबित भए। आफ्नो दोषसिद्धिबाट पीडित, उत्तरदाताले उच्च न्यायालय समक्ष एक फौजदारी पुनरावेदन८ दायर गरे।

१ यसपछि "पुनरावेदक-प्राधिकरण" भनिनेछ।
२ यसपछि "उच्च न्यायालय" भनिनेछ।
३ म्यान्डेटरी पुनरावेदन (म्याट) नं. १३११ सन् २०११।
४ रिट निवेदन नं. ९७०१(डब्लु) सन् २०१०।
५ छोटकरीमा "पीसी ऐन"।
६ विशेष मामिला नं. ८ सन् १९९३।
७ छोटकरीमा "सीबीआई न्यायालय"।

४. जब फौजदारी पुनरावेदन उच्च न्यायालयमा विचाराधीन थियो, अनुशासनिक प्राधिकारीले, मिति १३ जुलाई, २००० को आदेश मार्फत, जाँचबुझ खारेज गऱ्यो र सीबीआई न्यायालयको आदेशमा

निर्भर रहँदै उत्तरदातालाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने आदेश दियो। आफ्नो बर्खास्तगीबाट पीडित, उत्तरदाताले पुनरावेदन प्राधिकारीसमक्ष पुनरावेदन दायर गरे, जुन अस्वीकृत भयो। त्यसपछि, उत्तरदाताले बर्खास्तगीको आदेशलाई चुनौती दिँदै उच्च न्यायालयसमक्ष रिट निवेदन९ दायर गरे। त्यो उच्च न्यायालयले मिति ५ फेब्रुअरी, २००१ को आदेश मार्फत निस्तारित गऱ्यो, जसमा निर्देशन दिइएको थियो कि यदि उत्तरदाता विचाराधीन फौजदारी पुनरावेदनमा निर्दोष साबित भएमा, उसलाई बर्खास्तगी आदेशमा पुनर्विचार गर्न पुनरावेदक-प्राधिकरणसमक्ष उपयुक्त निवेदन दिन खुला हुनेछ, जसको निर्णय कानून बमोजिम गरिनेछ।

५. मिति १६ जुलाई, २००४ को फैसला मार्फत, उत्तरदाताद्वारा दायर गरिएको फौजदारी पुनरावेदन अन्ततः उच्च न्यायालयद्वारा स्वीकृत भयो, र उसको दोषसिद्धि र सजाय बदर गरियो। उसको सफाइको आधारमा, उत्तरदाताले सन् २००० को डब्लु.पी. नं. २२०३४(डब्लु) मा उच्च न्यायालयले पारित गरेको ५ फेब्रुअरी, २००१ को आदेश बमोजिम सेवामा पुनर्बहालीको माग गर्दै पुनरावेदक-प्राधिकरणसमक्ष निवेदन दायर गऱ्यो। यद्यपि, पुनरावेदक-प्राधिकरणले उत्तरदाताको निवेदन अस्वीकार गऱ्यो। पीडित, उत्तरदाताले रिट निवेदन१० दायर गरे, जुन उच्च न्यायालयले मिति २२ डिसेम्बर, २००४ को आदेश मार्फत निस्तारित गऱ्यो, जसमा पुनरावेदक-प्राधिकरणका अध्यक्षलाई उत्तरदातालाई सुनुवाइको अवसर प्रदान गरी उसको गुनासोहरूमा पुनर्विचार गर्न निर्देशन दिइयो।

६. मिति २२ डिसेम्बर, २००४ को आदेशको पालना गर्दै, पुनरावेदक-प्राधिकरणका अध्यक्षले उत्तरदातालाई सुने र मिति २४ मार्च, २००५ को आदेश मार्फत, भारतीय विमानपत्तन प्राधिकरण कर्मचारी (सीडीए) नियमावली, २००३ अन्तर्गत उत्तरदाता विरुद्ध सेवाबाट बर्खास्तगीको ठूलो सजायको लागि नयाँ अनुशासनिक कारबाही सुरु गर्नुपर्ने निर्देशन दिए। अध्यक्षको राय थियो कि उच्च न्यायालयले उत्तरदातालाई शंकाको लाभ दिएर दोषसिद्धि बदर गरेको थियो र त्यसैले, यो सम्मानजनक सफाइ थिएन। अध्यक्षले, त्यसैले, उत्तरदाताको १३ जुलाई, २००० को बर्खास्तगी आदेश बदर गरे र उसलाई उक्त मितिदेखि लागू हुने गरी मानिएको निलम्बनमा राखे। पीडित, उत्तरदाताले अर्को रिट निवेदन११ दायर गरे र अध्यक्षद्वारा पारित उपर्युक्त आदेश बदर गर्न र पुनरावेदक-प्राधिकरणलाई उनी विरुद्ध नयाँ अनुशासनिक कारबाही सुरु गर्नबाट रोक्न प्रार्थना गरे। यो रिट निवेदन विचाराधीन रहँदा, अनुशासनिक प्राधिकारीद्वारा मिति ७ सेप्टेम्बर, २००५ को एक आरोपपत्र जारी गरियो जसमा उत्तरदाता विरुद्ध जाँचबुझ गर्ने प्रस्ताव गरिएको थियो। उच्च न्यायालयले मिति २३ फेब्रुअरी, २००७ को आदेश मार्फत रिट निवेदन स्वीकृत गऱ्यो, जसद्वारा निलम्बनको आदेश साथै आरोपपत्र खारेज र बदर गरियो, र पुनरावेदक-प्राधिकरणलाई उत्तरदातालाई पुनर्बहाली गर्न निर्देशन दिइयो।

८ सन् १९९९ को फौजदारी पुनरावेदन नं. ३९३।
९ सन् २००० को रिट निवेदन नं. २२०३४(डब्लु)।
१० सन् २००४ को रिट निवेदन नं. २१३२४(डब्लु)।

७. पुनरावेदक-प्राधिकरणले यस आदेशलाई अन्तर-न्यायालय पुनरावेदन१२ दायर गरेर चुनौती दियो, जुन विभाजन इजलासले मिति ६ अगस्ट, २००७ को आदेश मार्फत स्वीकृत गऱ्यो, जसमा भनिएको थियो कि पुनरावेदक-प्राधिकरणले विभागीय जाँचबुझ गर्नु अनिवार्य थियो र, यसरी, पुनरावेदक-प्राधिकरण उत्तरदाता विरुद्ध नयाँ आरोपपत्र जारी गर्न पूर्ण रूपमा न्यायसंगत थियो, किनकि उसको सफाइ अपर्याप्त प्रमाणको कारणले शंकाको लाभमा आधारित थियो न कि सम्मानजनक सफाइ।

८. मिति ६ अगस्ट, २००७ को आदेशबाट पीडित, उत्तरदाताले यस न्यायालयसमक्ष एक विशेष अनुमति याचिका१३ दायर गरे, जुन मिति २९ फेब्रुअरी, २००८ को आदेश मार्फत खारेज गरियो, जसमा उत्तरदाता विरुद्ध विचाराधीन अनुशासनिक कारबाही छिटो गर्न निर्देशन दिइएको थियो।

९. पछि, जाँचबुझ अधिकृतले जाँचबुझ सञ्चालन गरे र एक जाँचबुझ प्रतिवेदन पेश गरे, जसमा उल्लेख गरिएको थियो कि उत्तरदाताले आफ्नो कर्तव्य पालनामा लापरवाही देखाएको थियो, निष्ठाको कमी प्रदर्शन गरेको थियो, र पुनरावेदक-प्राधिकरणको कर्मचारीको लागि अशोभनीय ढंगले काम गरेको थियो। जाँचबुझ अधिकृतको प्रतिवेदनले यो पनि निष्कर्ष निकाल्यो कि उत्तरदाताले ठेकेदारबाट रु.६०००/- घुस मागेको थियो जसले पहिलो किस्ताको रूपमा रु. ३०००/- र बाँकी रु. ३०००/- दोस्रो किस्ताको रूपमा भुक्तानी गरेको थियो।

११ रिट निवेदन नं. ८२५६(डब्लु) सन् २००५।
१२ म्यान्डेटरी पुनरावेदन नं. १८४० सन् २००७।
१३ विशेष अनुमति याचिका (सिभिल) नं. ४९६ सन् २००८।

१०. अनुशासनिक प्राधिकारीले जाँचबुझ प्रतिवेदन स्वीकार गऱ्यो र उत्तरदातामाथि सेवाबाट बर्खास्तगीको ठूलो सजाय लगायो। पीडित, उत्तरदाताले अध्यक्षसमक्ष अन्तर-विभागीय पुनरावेदन दायर गरे, जुन मिति ३ अगस्ट, २००९ को आदेश मार्फत अस्वीकृत भयो। उपर्युक्त परिस्थितिहरूमा, उत्तरदाताले अर्को रिट निवेदन१४ दायर गऱ्यो, जसमा दाबी गरिएको थियो कि अध्यक्ष, पुनरावेदन प्राधिकारीको रूपमा, पुनरावेदक विरुद्ध निर्णय लिन सक्षम थिएनन्, किनकि उनले पहिलेको कारबाहीमा अनुशासनिक प्राधिकारीको रूपमा पनि काम गरेका थिए। उच्च न्यायालयले, मिति २६ अक्टोबर, २००९ को आदेश मार्फत, रिट निवेदन स्वीकृत गऱ्यो र पुनरावेदक-प्राधिकरणलाई पुनरावेदन प्राधिकारीको रूपमा काम गर्न र उत्तरदाताद्वारा दायर पुनरावेदनको निर्णय गर्न बोर्ड सदस्यहरूमध्येबाट एक उप-समिति गठन गर्न निर्देशन दियो। ११. तदनुसार, मिति २६ अक्टोबर, २००९ को आदेश बमोजिम, एक उप-समिति गठन गरियो जसले उत्तरदाताद्वारा दायर पुनरावेदनमा विचार गऱ्यो र अनुशासनिक प्राधिकारीद्वारा लिइएको निर्णयलाई पुष्टि गऱ्यो, निष्कर्ष निकाल्दै कि दोषी कर्मचारी (यहाँ उत्तरदाता) द्वारा दायर विभागीय पुनरावेदनमा कुनै दम थिएन। उप-समितिको आदेशबाट पीडित, उत्तरदाताले उच्च न्यायालयसमक्ष रिट निवेदन१५ दायर गरे, जुन विद्वान एकल न्यायाधीशद्वारा मिति २९ जुन, २०११ को आदेश मार्फत खारेज भयो। पीडित, उत्तरदाताले अन्तर-न्यायालय रिट पुनरावेदन१६ दायर गरे, जुन विभाजन इजलासद्वारा मिति १ मार्च, २०१२ को फैसला मार्फत स्वीकृत भयो जुन पुनरावेदक-प्राधिकरणद्वारा यस विशेष अनुमति पुनरावेदनमा चुनौतीको विषय हो।

१२. एसएलपी स्वीकार गर्दा, यस न्यायालयले उच्च न्यायालयको विवादित फैसलामाथि मिति १६ मार्च, २०१२ को आदेश मार्फत रोक लगाएको थियो। पुनरावेदक-प्राधिकरणको तर्फबाट प्रस्तुति:-

१३. पुनरावेदक-प्राधिकरणको तर्फबाट उपस्थित विद्वान एएसजी श्री केएम नटराजले प्रस्तुत गर्नुभयो कि उच्च न्यायालयको विभाजन इजलासले प्रमाणको मूल्याङ्कन र विभागीय जाँचबुझमा दोषी कर्मचारी विरुद्ध आरोपहरू प्रमाणित गर्न आवश्यक प्रमाणको मापदण्ड सम्बन्धी कानूनको कदर गर्न असफल भयो। उहाँले जोड दिनुभयो कि अनुशासनिक जाँचबुझमा आरोप प्रमाणित गर्न आवश्यक प्रमाणको मापदण्ड फौजदारी कारबाहीमा आवश्यक पर्ने भन्दा पूर्ण रूपमा फरक छ। फौजदारी कारबाहीमा, अभियोजन पक्षले अभियुक्तको दोष उचित शंकाभन्दा बाहिर प्रमाणित गर्न आवश्यक छ, जबकि, विभागीय जाँचबुझमा, प्रमाणको मापदण्ड सम्भाव्यताको प्रबलताको हो। उहाँले

अगाडि जोड दिनुभयो कि विभागीय कारबाहीलाई नियन्त्रण गर्ने प्रमाणका कुनै कडा नियमहरू छैनन् र यसरी, दोषी कर्मचारीमाथि ठूलो सजाय केवल सम्भाव्यताको प्रबलताको आधारमा रेकर्ड गरिएको निष्कर्षमा लगाउन सकिन्छ।

१४ रिट निवेदन नं. १७५०३(डब्लु) सन् २००९।
१५ रिट निवेदन नं. ९७०१(डब्लु) सन् २०१०।
१६ म्यान्डेटरी पुनरावेदन (म्याट) नं. १३११ सन् २०११।

१४. विद्वान वकिलले जोड दिनुभयो कि प्रस्तुत मामिलामा, उच्च न्यायालयद्वारा निर्णय गरिएको फौजदारी पुनरावेदन१७ मा उत्तरदाताको सफाइ सम्मानजनक र पूर्ण दोषमुक्तिको थिएन, अर्थात्, निर्दोषताको निष्कर्षमा आधारित, बरु यो शंकाको लाभ र अपर्याप्त प्रमाणमा आधारित थियो। उच्च न्यायालयले पनि यसलाई म्याट नं. १८४० सन् २००७ मा पुनरावेदक-प्राधिकरणद्वारा दायर गरिएको आफ्नो मिति ६ अगस्ट २००७ को फैसला र आदेशमा दोहोर्यायो। यसबाहेक, उक्त आदेश विरुद्ध उत्तरदाताद्वारा दायर गरिएको विशेष अनुमति याचिका१८ पनि यस न्यायालयले आफ्नो मिति २९ फेब्रुअरी, २००८ को आदेश मार्फत खारेज गरेको थियो।

१५. विद्वान वकिलले तर्क गर्नुभयो कि उच्च न्यायालयले प्रमाणको पुनर्मूल्याङ्कन गरेर र जाँचबुझ अधिकृतको प्रतिवेदनको प्रमाणिक मूल्यमा खोजबिन गरेर रिट क्षेत्राधिकारको प्रयोगलाई नियन्त्रित गर्ने सीमाहरूको उल्लंघन गर्दै गम्भीर त्रुटि गऱ्यो र कार्य गऱ्यो। उहाँले प्रस्तुत गर्नुभयो कि अन्तर-न्यायालय रिट पुनरावेदनमा, उच्च न्यायालयले प्रमाणको विस्तृत पुनर्मूल्याङ्कनमा जान सक्दैन र, अझ महत्त्वपूर्ण कुरा, पुनरावेदन क्षेत्राधिकारमा हस्तक्षेपको लागि कानूनको मामिला विद्यमान हुनुपर्छ। एक पटक विद्वान एकल न्यायाधीशले रिट क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्दा निष्कर्ष निकालेपछि कि जाँचबुझ अधिकृतले उत्तरदातालाई सुनुवाइको अवसर प्रदान गरी कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया अनुसार जाँचबुझ सञ्चालन गरेको थियो, अन्तर-न्यायालय पुनरावेदन क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्ने विभाजन इजलासलाई तथ्य र प्रमाणको पुनर्मूल्याङ्कन गरेर विद्वान एकल न्यायाधीशद्वारा पारित आदेशलाई बाधा पुऱ्याउन वा हस्तक्षेप गर्न अनुमति थिएन।

१६. उहाँले अगाडि प्रस्तुत गर्नुभयो कि उच्च न्यायालय अनुशासनिक प्राधिकारी विरुद्ध पूर्वाग्रहको निष्कर्षमा पुग्न पूर्ण रूपमा अनुचित थियो, जब उक्त अनुशासनिक प्राधिकारीले, वास्तवमा, पहिलेको मामिलाको चरणमा उच्च न्यायालयले पारित गरेको मिति २६ अक्टोबर, २००९ को आदेशको दृष्टिकोणबाट पुनरावेदन प्राधिकारीको रूपमा काम गरेन। यो आदेश पछि, उत्तरदाताद्वारा दायर पुनरावेदन सुन्नको लागि एक विशेष उप-समिति गठन गरिएको थियो, र पुनरावेदन व्यक्तिगत रूपमा पुनरावेदक-प्राधिकरणका अध्यक्षद्वारा सुनिएको थिएन जसले पहिले अनुशासनिक प्राधिकारीको रूपमा काम गरेका थिए।

१७ उपर्युक्त नोट ८।
१८ उपर्युक्त नोट १३।

१७. उहाँले अगाडि प्रस्तुत गर्नुभयो कि उच्च न्यायालयले यो ठहर गर्न त्रुटि गऱ्यो कि उत्तरदाता विरुद्ध लगाइएका आरोपहरू विचार गर्दा, जाँचबुझ अधिकृतले साक्षी नं. २, अर्थात् डीएन विश्वास (ट्रयाप बिछ्याउने अधिकारी) र साक्षी नं. ३, अर्थात् एमके बागची (कार्यकारी इन्जिनियर) को प्रमाणको सम्बन्धमा फौजदारी न्यायालयको निष्कर्षमा भर पर्नुपर्थ्यो। उहाँले जोड दिनुभयो कि जाँचबुझ अधिकृतलाई फौजदारी न्यायालयको भन्दा फरक निष्कर्षमा पुग्न कुनै कानुनी रोक छैन यद्यपि दुबै कारबाहीमा तथ्यगत आरोपहरू, साक्षीहरू र कागजातहरू समान हुन सक्छन्।

१८. विद्वान वकिलले अगाडि जोड दिनुभयो कि विभाजन इजलासले अनुशासनिक प्राधिकारी समक्षको कारबाही उजुरीकर्ता, जसबाट उत्तरदाताले अवैध परितोषण स्वीकार गरेको थियो, को परीक्षण नगरिएको कारणले दूषित भएको निष्कर्ष निकाल्न गम्भीर त्रुटि गऱ्यो। उहाँले प्रस्तुत गर्नुभयो कि साक्षी नं. २, अर्थात् डीएन विश्वास (ट्र्याप बिछ्याउने अधिकारी), जाँचबुझ अधिकृतसमक्ष परीक्षण गरिएको थियो, र उनको गवाही उत्तरदाता विरुद्ध लगाइएका घुसखोरीका आरोपहरू प्रमाणित गर्न पर्याप्त थियो।

१९. उहाँले अगाडि तर्क गर्नुभयो कि विभाजन इजलासले जी.एम. ट्याङ्क विरुद्ध गुजरात राज्य१९ को फैसलामा भर पर्यो कि फौजदारी पुनरावेदन न्यायालयको फैसलामा रेकर्ड गरिएका निष्कर्षहरू अनुशासनिक प्राधिकारीमाथि बाध्यकारी हुनेछन्। विद्वान वकिलले उल्लेख गरे अनुसार विवादित फैसलामा गरिएका अवलोकनहरू यहाँ तल पुनः प्रस्तुत गरिएका छन्:-

"उपलब्ध अभिलेखहरू हेर्दा र विशेष गरी जाँचबुझ प्रतिवेदनको छानबिन गर्दा, हामीले पायौं कि जाँचबुझ अधिकृतले मुख्यतया साक्षी नं. २ को प्रमाणमा भर परेर पुनरावेदकलाई फौजदारी न्यायालयको न्यायिक निष्कर्षलाई बेवास्ता गर्दै आरोपहरूको दोषी ठहर गर्यो। जाँचबुझ अधिकृतले, यसबाहेक, साक्षी नं. ३ द्वारा प्रस्तुत प्रमाणको उचित मूल्यांकन गरेन। अभिलेखमा रहेको प्रमाणबाट देखिन्छ कि साक्षी नं. ३ ले पुनरावेदकलाई कामको सुस्त प्रगतिको कारण ठेकेदारको पहिलो चालु बिलबाट रु. २०००/- को रकम रोक्न निर्देशन दिएको थियो। त्यसैले, यो भन्न सकिँदैन कि यहाँ पुनरावेदक ठेकेदारको बिल समयमा भुक्तानी नगर्नुको लागि जिम्मेवार थियो। ठेकेदारको आचरणलाई पनि ध्यानमा राख्नुपर्छ विशेष गरी जब हामीले पाउँछौं कि साक्षी नं. ३ जस्तो उच्च अधिकारी उक्त ठेकेदारको चालु बिल रोक्न निर्देशन दिन बाध्य भएको थियो। जे भए पनि, जाँचबुझ अधिकृतले साक्षी नं. २ को सम्बन्धमा न्यायिक निष्कर्षलाई नाघ्न सक्दैन। जाँचबुझ अधिकृतले साक्षी नं. २ (डी. एन. विश्वास) को प्रमाणमा भर परेर पुनरावेदकलाई आरोपहरूको दोषी ठहर गर्यो, यो नबिर्सिकन कि साक्षी नं. २ को प्रमाण फौजदारी न्यायालयद्वारा स्वीकार गरिएको छैन। जी.एम. ट्याङ्क विरुद्ध गुजरात राज्य र अन्य (उपर्युक्त) को मामिलामा, माननीय सर्वोच्च न्यायालयले अवलोकन गर्यो कि कुनै विशेष मामिलामा न्यायिक प्राधिकारीको निष्कर्ष अनुशासनिक प्राधिकारीको निष्कर्षमाथि प्रबल हुनुपर्छ। प्रस्तुत मामिलामा, जाँचबुझ अधिकृतले जी.एम. ट्याङ्क (उपर्युक्त) को मामिलामा माननीय सर्वोच्च न्यायालयले विशेष रूपमा तोकेको उपर्युक्त सिद्धान्तको पालना गरेन।"

विद्वान वकिलले प्रस्तुत गर्नुभयो कि यस न्यायालयले जी.एम. ट्याङ्क (उपर्युक्त) मा प्रदान गरेको फैसलाको प्रस्तुत मामिलामा प्रयोज्यता सम्बन्धी मामिला अब 'रेस इन्टेग्रा' (निर्णय नभएको विषय) रहेन किनकि पहिलेको मामिलाको चरणमा, विभाजन इजलासले पहिले नै निष्कर्ष निकालिसकेको थियो कि जी.एम. ट्याङ्कको मामिला प्रस्तुत मामिलाको तथ्य र परिस्थितिहरूमा लागू हुनेछैन।

१९ (२००६) ५ एससीसी ४४६।

२०. विद्वान वकिलले उच्च न्यायालयको विभाजन इजलासले सन् २००७ को म्याट नं. १८४० मा ६ अगस्ट, २००७ मा निर्णय गर्दा गरेका अवलोकनहरूमा भर परे र जोड दिए कि विभाजन इजलासले विवादित फैसला प्रदान गर्दा पहिलेको मामिलाको चरणमा समन्वय इजलासद्वारा रेकर्ड गरिएका सान्दर्भिक निष्कर्षहरूलाई अप्रत्यक्ष रूपमा उल्टाइदिएको छ जुन यस न्यायालयले मिति

२९ फेब्रुअरी, २००८ को फैसला मार्फत पुष्टि गरेको थियो। मिति ६ अगस्ट, २००७ को फैसलाबाट सान्दर्भिक अवलोकनहरू निम्नानुसार पढ्नुहोस्:-

"त्यसैगरी, पुनरावेदक विरुद्ध पीसी ऐनका प्रावधानहरू अन्तर्गत दण्डनीय कथित आरोपहरूका लागि फौजदारी कारबाहीहरू समान तथ्य र प्रमाणको सेटमा सुरु गरिएको थियो। यो प्रस्तुत गरियो कि विभागीय कारबाही र फौजदारी मामिला समान र उस्तै (शब्दशः) तथ्य र प्रमाणको सेटमा आधारित छन्। पुनरावेदकलाई सक्षम न्यायालयले समान तथ्य, प्रमाण र साक्षीको सेटमा सम्मानजनक रूपमा निर्दोष साबित गरेको छ र, त्यसैले, विभागीय पक्षमा समान तथ्य र प्रमाणको सेटमा आधारित बर्खास्तगी आदेश न्यायको हितमा बदर गर्न योग्य छ। "प्रस्तुत मामिलामा यस्तो स्थिति छैन। हाम्रो विचारमा प्रस्तुत मामिला प्रमाण नभएको मामिला होइन; यो अपर्याप्त प्रमाणको मामिला हो। दुई अवस्थाहरू बीच स्पष्ट भिन्नता छ। त्यसैले, हाम्रो विचारमा, जी.एम. ट्याङ्कको मामिला (उपर्युक्त) मा गरिएका अवलोकनहरू प्रस्तुत मामिलाको तथ्य र परिस्थितिहरूमा लागू हुनेछैनन्। यस मामिलामा, विभागीय जाँचबुझ गर्नु आवश्यक छ भन्ने निष्कर्षमा पुग्नु अघि, अनुशासनिक प्राधिकारीले पुनरावेदन न्यायालयले गरेका अवलोकनहरूलाई पनि विचार गरेको छ कि प्रि-ट्रयाप मेमोमा फ्लश ढोका खुला राख्ने व्यवस्था उल्लेख नगरेको कारणले, ढोका आंशिक रूपमा खुला राख्न यस्तो व्यवस्था गरिएको थियो भन्ने कुरा स्वीकार्न गाह्रो हुन्छ। अनुशासनिक प्राधिकारी निश्चित रूपमा पुनरावेदन न्यायालयको सम्पूर्ण तर्कबारे सचेत थियो। अनुशासनिक प्राधिकारी पुनरावेदन न्यायालयको निष्कर्षबारे सचेत थियो कि "अभियोजन पक्षबाट आरोप लगाइए जस्तो साँच्चै कुनै प्रकारको संदिग्ध लेनदेन याचिकाकर्ता र साक्षी नं. १ बीच चलिरहेको थियो भनी मान्नका लागि यस्तो प्रमाणमा भर पर्न सक्ने कुनै सामग्री मुश्किलले पाउँछु।" अनुशासनिक प्राधिकारीले यो पनि नोट गर्छ कि, निष्कर्षमा पुनरावेदन न्यायालयले अवलोकन गरेको छ कि प्रस्तुत मामिलाले आरोपमा "गम्भीर शंका" उत्पन्न गर्दछ। सम्पूर्ण मामिलाको धेरै नजिकबाट छानबिन गरेपछि अनुशासनिक प्राधिकारीले निष्कर्ष निकालेको छ कि यो सम्मानजनक सफाइ मानिने छैन। हामी अनुशासनिक प्राधिकारीका कारणहरू स्वीकार्न इच्छुक छौं, किनकि हाम्रो पनि विचार छ कि यो सफाइलाई उत्तरदाताको निर्दोषताको घोषणासँग मुश्किलले बराबरी गर्न सकिन्छ। माथिको दृष्टिकोणबाट, हामी ठान्दछौं कि पुनरावेदकहरू उत्तरदातालाई आरोप-पत्र जारी गर्न न्यायसंगत छन्।"

(जोड थपिएको)

यी आधारहरूमा, पुनरावेदकका विद्वान वकिलले न्यायालयलाई पुनरावेदन स्वीकार गर्न, विवादित फैसला बदर गर्न, र विद्वान एकल इजलासको फैसला र विभागीय प्राधिकारीहरूद्वारा उत्तरदातालाई दिइएको सेवाबाट बर्खास्तगीको सजाय पुनर्स्थापित गर्न अनुरोध गरे। उत्तरदाता-कर्मचारीको तर्फबाट प्रस्तुति:-

२१. यसको विपरीत, उत्तरदाताका विद्वान वकिलले पुनरावेदक-प्राधिकरणका वकिलद्वारा प्रस्तुत गरिएका तर्कहरूको जोडदार र उत्साहपूर्वक विरोध गरे र तर्क गरे कि सक्कली उजुरीकर्ता न त ठेकेदार थिए न त ठेकेदारको अधिकृत व्यक्ति। उनले प्रस्तुत गरे कि सक्कली उजुरीकर्ताले आफूलाई ठेकेदार कम्पनीको अधिकृत प्रतिनिधि भएको दाबी गरेका थिए, यद्यपि, उनले न त कुनै अधिकारपत्र प्रस्तुत गरेका थिए न त उनी ठेकेदारको रोजगारीमा थिए भनी देखाउने कुनै परिचय प्रमाण प्रदान गरेका थिए।

२२. विद्वान वकिलले यस न्यायालयको ध्यान विवादित फैसलामा साक्षी नं. ३, अर्थात् एमके बागची, जो त्यसबेला पुनरावेदक-प्राधिकरणमा कार्यकारी इन्जिनियरको रूपमा कार्यरत थिए, को बयान सम्बन्धी विशेष निष्कर्षतर्फ आकर्षित गरे, जसमा उनले आफ्नो प्रतिपरीक्षणमा स्वीकार गरेका थिए कि बिलहरू तयार पार्नमा उत्तरदाताको कुनै भूमिका थिएन र पहिलो चालु बिलबाट रु. २०००/- को भुक्तानी रोक्ने निर्देशन साक्षी नं. ३ आफैंले दिएका थिए। उनले जोड दिए कि उत्तरदाता एक सहायक इन्जिनियर थिए जसको बिलहरूको तयारीमा कुनै भूमिका थिएन र त्यसैले, उत्तरदाताले बिलहरूको तयारीको लागि कुनै घुस माग्ने सम्भावना थिएन।

२३. विद्वान वकिलले अगाडि प्रस्तुत गरे कि उत्तरदातालाई उही आरोपहरूमा अनुशासनिक जाँचबुझ कारबाहीहरूबाट गुज्रिन बाध्य पार्न सकिँदैन थियो जुन फौजदारी कारबाहीको विषयवस्तु थियो किनकि फौजदारी मामिलामा, उच्च न्यायालयले अन्ततः मिति १६ जुलाई, २००४ को फैसला मार्फत पुनरावेदकलाई सफाइ प्रदान गरेको थियो र त्यसैले, अनुशासनिक प्राधिकारी जाँचबुझ अधिकृतद्वारा पेश गरिएको जाँचबुझ प्रतिवेदन विचार गर्दा उच्च न्यायालयले आफ्नो फौजदारी पुनरावेदन क्षेत्राधिकारमा समान मामिलाहरूमा रेकर्ड गरेका तथ्यका निष्कर्षहरूलाई उच्च स्थानमा मान्न बाध्य थियो।

उनले आफ्ना प्रस्तुतिहरू समाप्त गर्दै जोड दिए कि उजुरीकर्ता, अर्थात्, उत्तरदाताको जाँचबुझ कारबाहीमा परीक्षण नगर्नु पुनरावेदक-प्राधिकरणको मामिलाको लागि घातक छ र त्यसैले, विभाजन इजलास अनुशासनिक प्राधिकारीद्वारा पारित र पुनरावेदन प्राधिकारीद्वारा थप पुष्टि गरिएका आदेशहरू बदर गरेर एकल न्यायाधीशको आदेशमा हस्तक्षेप गर्न पूर्ण रूपमा न्यायसंगत थियो। यी आधारहरूमा, उत्तरदाताका विद्वान वकिलले तर्क गरे कि विवादित फैसला तथ्यहरू साथै कानूनमा अकाट्य छ र न्यायालयलाई पुनरावेदन खारेज गर्न अनुरोध गरे। छलफल र निष्कर्ष: -

२४. हामीले बारमा प्रस्तुत गरिएका तर्कहरूमा हाम्रो विचारशील ध्यान दिएका छौं र हामी समक्ष राखिएको सामग्री हेरेका छौं।

२५. उत्तरदातालाई उसको आधिकारिक कर्तव्य निर्वाहको क्रममा अवैध परितोषण स्वीकार गरेको आरोपमा अनुशासनिक कारबाहीको अधीनमा राखिएको थियो। सीबीआई न्यायालयले मिति १० डिसेम्बर, १९९९ को फैसला मार्फत दिएको दोषसिद्धि र सजायको दृष्टिकोणबाट, जाँचबुझ खारेज गरियो र उत्तरदातालाई मिति १३ जुलाई, २००० को आदेश मार्फत सेवाबाट बर्खास्त गरियो। पीडित, उत्तरदाताद्वारा एक फौजदारी पुनरावेदन दायर गरियो जुन उच्च न्यायालयले, मिति १६ जुलाई, २००४ को फैसला मार्फत स्वीकार गऱ्यो, र उत्तरदातालाई उनी विरुद्ध लगाइएका आरोपहरूबाट शंकाको लाभ दिएर निर्दोष साबित गरियो। त्यसपछि, उत्तरदाताले पहिलेको मामिलाको चरणमा उसलाई दिइएको उपचार, अर्थात्, पुनरावेदक-प्राधिकरणमा निवेदन दायर गरेर बर्खास्तगीको आदेशलाई चुनौती पुनर्जीवित गर्ने, को उपयोग गऱ्यो। पुनरावेदन प्राधिकारीले उत्तरदातालाई व्यक्तिगत सुनुवाइको अवसर दियो र मिति २४ मार्च, २००५ को आदेश मार्फत, १३ जुलाई, २००० को बर्खास्तगी आदेश बदर गरियो, यद्यपि, उत्तरदातालाई मिति १३ जुलाई, २००० देखि लागू हुने गरी मानिएको निलम्बनमा राखियो। पीडित, उत्तरदाताले उच्च न्यायालयसमक्ष रिट निवेदन२० दायर गरे, जसमा मिति २४ मार्च, २००५ को आदेशलाई चुनौती दिइयो, र प्राधिकारीलाई नयाँ विभागीय कारबाही सुरु गर्नबाट रोक्न र उनी विरुद्ध जारी गरिएको मिति ७ सेप्टेम्बर, २००५ को आरोपपत्र खारेज गर्न निर्देशन मागियो। उक्त रिट निवेदन विद्वान एकल न्यायाधीशद्वारा मिति २३ फेब्रुअरी, २००७ को आदेश मार्फत स्वीकृत भयो।

२६. पुनरावेदक-प्राधिकरणले विद्वान एकल न्यायाधीशको उपर्युक्त आदेश विरुद्ध रिट पुनरावेदन[२१] दायर गऱ्यो जुन विभाजन इजलासद्वारा मिति ६ अगस्ट, २००७ को आदेश मार्फत निम्नलिखित सान्दर्भिक निष्कर्षहरू सहित स्वीकृत भयो:-

(i) पुनरावेदक-प्राधिकरणले उत्तरदाता विरुद्ध विभागीय कारबाही सुरु गर्ने निर्णय अकाट्य छ;

(ii) विद्वान एकल न्यायाधीशको निष्कर्ष, कि यदि पुनरावेदक-प्राधिकरणलाई आरोपहरूको जाँचबुझ गर्न अनुमति दिइयो भने, यसले नियोक्तालाई उच्च न्यायालयले फौजदारी पुनरावेदन[२२] मा मिति १६ जुलाई, २००४ को फैसला मार्फत निर्णय गर्दा रेकर्ड गरेका निष्कर्षहरूमाथि पुनरावेदनमा बस्ने अवसर दिनेछ, त्रुटिपूर्ण थियो;

(iii) दुई कारबाहीहरू, अर्थात्, फौजदारी परीक्षण र घरेलु जाँचबुझ, जसमा समान प्रमाणको मूल्याङ्कन गरिनुपर्छ, एक अर्काबाट फरक छन्। त्यसैले, यदि जाँचबुझ अधिकृत फरक निष्कर्षमा पुगे पनि, यो फौजदारी परीक्षणमा न्यायाधीशले दिएका निष्कर्षहरूमा प्रतिबिम्ब हुनेछैन, चाहे त्यो परीक्षण न्यायालय होस् वा पुनरावेदन न्यायालयको रूपमा उच्च न्यायालय;

(iv) धेरै साक्षीहरूले छापा मार्ने समयमा सीबीआई समक्ष उत्तरदाताले गरेको कबुली बारे लगातार बयान दिएका छन्। जाँचबुझ अधिकृतले उनीहरूको जाँचबुझ कारबाहीमा परीक्षण गरिएका साक्षीहरूले दिएको प्रमाणको प्रमाणिक मूल्यको मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेछ। यो प्रमाण फौजदारी परीक्षणमा अस्वीकार्य हुन सक्छ, तर प्रमाणका कडा नियमहरू विभागीय कारबाहीहरूमा लागू हुँदैनन्। विभागीय साक्षीहरू, जसमा साक्षी नं. १, अर्थात्, श्री एस.के. दासगुप्ता (प्रहरी सहायक आयुक्त, आर्थिक अपराध शाखा र गुप्तचर विभाग) र साक्षी नं. ४, अर्थात्, श्री पियुष घाटा (संयोग साक्षी) ले स्पष्ट रूपमा भनेका छन् कि उत्तरदाताले डिकॉयबाट पैसा लिएको थियो;

(v) विभाजन इजलासले प्रहरी आयुक्त, नयाँ दिल्ली विरुद्ध नरेन्दर सिंह२३ को फैसलामा भर परेर ठहर गऱ्यो कि कर्मचारीले गरेको कबुली समेत विभागीय जाँचबुझहरूमा प्रमाणको रूपमा स्वीकार गर्न सकिन्छ र अवलोकन गऱ्यो:-

२० उपर्युक्त नोट ११।
२१ उपर्युक्त नोट १२।

"कानूनको उपर्युक्त कथनको दृष्टिकोणबाट यो स्पष्ट हुन्छ कि जाँचबुझ अधिकृत याचिकाकर्ताले सीबीआई समक्ष गरेको कबुलीलाई विचार गर्न हकदार हुनेछ। यद्यपि, भारतीय प्रमाण ऐन, १८७२ को धारा २५ र २६ र फौजदारी प्रक्रिया संहिता, १९७३ को धारा १६२ को दृष्टिकोणबाट फौजदारी न्यायालयले यसमा भर परेन। यो रोक विभागीय कारबाहीहरूमा लागू हुँदैन। त्यसैले, जाँचबुझ अधिकृत उत्तरदाताले गरेको कबुलीको प्रमाणिक मूल्यलाई विचार गर्न हकदार हुनेछ।

२२ उपर्युक्त नोट ८।
२३ (२००६) ४ एससीसी २६५।

पुनरावेदन न्यायालयलाई प्रभावित पारेको देखिने अर्को उदाहरण यो हो कि प्रि-रेड मेमोमा ढोका खुला राखिएको व्यवस्था बारे कुनै उल्लेख छैन। फेरि यसमाथिको प्रमाण फौजदारी परीक्षणमा उचित शंकाभन्दा बाहिर तथ्य प्रमाणित भएको भन्न पर्याप्त नहुन सक्छ, तर जाँचबुझ अधिकृतले सम्भाव्यताको प्रबलताको आधारमा प्रमाणलाई हेर्नुपर्नेछ। साक्षी नं. १२, सीबीआई ड्याप-पार्टीका नेताले, स्पष्ट रूपमा भनेका छन् "कि उनले अभियुक्त नं. १ को चेम्बरको ढोका आंशिक रूपमा

खुला राख्ने व्यवस्था गरेका थिए ताकि कोही बाहिरबाट चेम्बर भित्र देख्न सकोस्।" साक्षी नं. १ को बयान साक्षी नं. २ र साक्षी नं. ३ का बयानहरूद्वारा पुष्टि हुन्छ जसले आफ्नो प्रमाणमा भने कि उनीहरूले चेम्बर बाहिरबाट घुसको लेनदेन देखेका थिए किनकि चेम्बरको ढोका आंशिक रूपमा खुला थियो। उनले पाए कि ट्रयाप-पार्टीका नेताले दिएको प्रमाण पोस्ट-ट्रयाप मेमोरेन्डम (प्रदर्श.४) को सामग्रीहरूद्वारा पुष्टि हुन्छ। यस मेमोरेन्डममा स्पष्ट रूपमा भनिएको छ कि साक्षी नं. १२ ले चेम्बरको ढोका आंशिक रूपमा खुला राख्ने व्यवस्था गरेको थियो। परीक्षण न्यायालयले सम्पूर्ण प्रमाणको मूल्याङ्कन गरेपछि निष्कर्ष निकाल्यो कि अभियोजन पक्षले उचित शंकाभन्दा बाहिर मामिला प्रमाणित गर्न सफल भएको छ। माथिबाट यो स्पष्ट हुनेछ कि यसलाई प्रमाण नभएको मामिला भन्न सकिँदैन। यो भन्न सकिँदैन कि यदि सम्पूर्ण प्रमाणलाई सत्य मानिए पनि, यसले अझै पनि निष्कर्षमा पुग्याउनेछ कि उत्तरदाता नं. १ कुनै अपराध गरेकोमा निर्दोष थियो। हामी, त्यसैले, ठान्दछौं कि उत्तरदाता नं. १ विरुद्ध विभागीय कारबाहीहरूको शुरुवात दूषित वा क्षेत्राधिकार बिनाको भन्न सकिँदैन।"

(जोड थपिएको)

(vii) विभाजन इजलासले यो पनि ठहर गऱ्यो कि यस न्यायालयको जी.एम. ट्याङ्क (उपर्युक्त) मा भएको फैसलाको अनुपात प्रस्तुत मामिलामा लागू हुनेछैन।

विभाजन इजलासको उक्त फैसला यस न्यायालयले उत्तरदाताद्वारा दायर विशेष अनुमति याचिका[२४] खारेज गरेर पुष्टि गरेको छ। तसर्थ, पहिलेको मामिलाको चरणमा उच्च न्यायालयको विभाजन इजलासद्वारा रेकर्ड गरिएका यी निष्कर्षहरू पक्षहरू बीच अन्तर-से अन्तिमता प्राप्त गरिसकेका छन्।

२७. विभाजन इजलासले, विवादित फैसलामा, उत्तरदाताद्वारा दायर रिट पुनरावेदन२५ स्वीकृत गर्दा, पहिलेको मामिलाको चरणमा विभाजन इजलासद्वारा प्रदान गरिएको मिति ६ अगस्ट, २००७ को फैसलामा रेकर्ड गरिएका यी सान्दर्भिक निष्कर्षहरूलाई वस्तुतः उल्टाइदियो, यस्तो फैसलाले अन्तिमता प्राप्त गरिसकेको भए तापनि। तसर्थ, यही एक आधारमा मात्र, मिति १ मार्च, २०१२ को विवादित फैसला कानूनको नजरमा अस्थिर छ।

२८. यसबाहेक, हामी विभाजन इजलासको निष्कर्षलाई समर्थन गर्न असमर्थ छौं कि उजुरीकर्ताको परीक्षण नगर्नु पुनरावेदक-प्राधिकरणको मामिलाको लागि घातक छ। यो कानूनको सुस्थापित सिद्धान्त हो कि अवैध परितोषणको माग र स्वीकृतिसँग सम्बन्धित फौजदारी मामिलामा समेत, न्यायालयहरू दोषसिद्धि रेकर्ड गर्न सशक्त छन्, जहाँ डिकॉय प्रतिकूल हुन्छ, र अभियोजन पक्षको मामिला केवल ट्रयाप बिछ्याउने अधिकारी र ट्रयाप साक्षीहरूको प्रमाणमा आधारित हुन्छ। यस सम्बन्धमा, हामी यस न्यायालयको भानुप्रसाद हरिप्रसाद दवे विरुद्ध गुजरात राज्य,[२६] को फैसलाबाट लाभान्वित छौं, जसमा यसरी ठहर गरिएको थियो:

"७. अब यो यस न्यायालयका निर्णयहरूको श्रृंखलाद्वारा रामोसँग स्थापित भइसकेको छ कि जब कि एक मतियारको प्रमाणको मामलामा, उसको प्रमाणमा कुनै दोषसिद्धि आधारित हुन सक्दैन जबसम्म यो महत्त्वपूर्ण विवरणहरूमा पुष्टि हुँदैन तर पक्षपातपूर्ण साक्षीको प्रमाणको सम्बन्धमा यो न्यायालयलाई त्यो प्रमाण विश्वसनीय छ भनी सन्तुष्ट भएमा केवल त्यो प्रमाणको आधारमा अभियुक्त व्यक्तिलाई दोषी ठहराउन खुला छ।"

२४ उपर्युक्त नोट १३।
२५ म्यान्डेटरी पुनरावेदन नं. १३११ सन् २०११।
२६ १९६८ एससीसी अनलाइन एससी ८१।

२९. प्रस्तुत मामिलामा, विषयवस्तु घरेलु जाँचबुझसँग सम्बन्धित छ, जहाँ प्रहरी अधिकारीहरूद्वारा रेकर्ड गरिएका कबुली बयानहरूको स्वीकार्यतालाई निषेध गर्ने प्रमाणका कडा नियमहरू लागू हुँदैनन्। त्यसैगरी, डिकॉयको परीक्षण नगर्नुलाई घरेलु जाँचबुझमा घातक मान्न सकिँदैन जहाँ अन्य प्रमाणले दोषी अधिकारीलाई अभियोग लगाउँछ। जसरी यस न्यायालयले नरेन्दर सिंह (उपर्युक्त) को मामिलामा ठहर गरेको छ, फौजदारी अनुसन्धानको क्रममा ट्र्याप बिछ्याउने अधिकारीद्वारा रेकर्ड गरिएको दोषी कर्मचारीको कबुली समेत अनुशासनिक प्राधिकारीद्वारा भर पर्न सकिन्छ।

३०. यो नोट गर्न सान्दर्भिक छ कि ट्र्याप बिछ्याउने अधिकारी अर्थात्, डीएन विश्वासलाई अनुशासनिक कारबाहीको क्रममा साक्षी नं. २ को रूपमा परीक्षण गरिएको थियो, र उनले पुनरावेदक-प्राधिकरणको मामिलालाई पूर्ण रूपमा समर्थन गरे। साक्षी नं. २ को प्रमाण अन्य विभागीय साक्षीहरूद्वारा पर्याप्त रूपमा पुष्टि भएको थियो जसमा साक्षी नं. १, अर्थात्, श्री एस.के. दासगुप्ता (प्रहरी सहायक आयुक्त, आर्थिक अपराध शाखा र गुप्तचर विभाग) र साक्षी नं. ३, अर्थात्, श्री एम.के. बागची (कार्यकारी इन्जिनियर) समावेश छन्। तसर्थ, विभाजन इजलासले उजुरीकर्ताको परीक्षण नगर्नु पुनरावेदक-प्राधिकरणद्वारा सञ्चालित अनुशासनिक कारबाहीका लागि घातक थियो भनी ठहर गर्न स्पष्ट रूपमा त्रुटि गऱ्यो।

३१. विभाजन इजलासले विवादित फैसलामा, थप अवलोकन गऱ्यो कि अनुशासनिक प्राधिकारी र पुनरावेदन प्राधिकारीले उत्तरदाताको निवेदनलाई विचार गरेनन् र उत्तरदाता विरुद्ध सेवाबाट बर्खास्तगीको दण्ड लगाउँदा मनको प्रयोग बिना काम गरे। अनुशासनिक प्राधिकारी र पुनरावेदन प्राधिकारीद्वारा पारित आदेशहरूको अवलोकन गर्दा, हामीले पायौं कि उत्तरदाताद्वारा पेश गरिएको निवेदन दुबै प्राधिकारीहरूद्वारा विधिवत् ध्यान दिइएको र वस्तुनिष्ठ रूपमा विचार गरिएको छ र ती सारहीन पाइएका थिए।

३२. यो स्थापित कानून हो कि अनुशासनिक कारबाहीहरूमा, अनुशासनिक प्राधिकारीले प्रस्तावित दण्ड विरुद्धको निवेदनमा दोषी अधिकारीद्वारा उठाइएका प्रत्येक आधारहरूलाई सम्बोधन गर्न आवश्यक छैन र यदि उसले जाँचबुझ अधिकृतद्वारा रेकर्ड गरिएका निष्कर्षहरू स्वीकार गर्दछ भने सजाय लगाउने आदेशमा विस्तृत कारणहरू रेकर्ड गर्न आवश्यक छैन। हाम्रो दृष्टिकोण यस न्यायालयको बोलोराम बोर्दोलै विरुद्ध लखिमी गाओलिया बैंक[२७] को निर्णयद्वारा बलियो हुन्छ, जसमा यो ठहर गरिएको थियो:-

"११. . . . यसबाहेक, यो राम्रोसँग स्थापित छ कि यदि अनुशासनिक प्राधिकारीले जाँचबुझ अधिकृतद्वारा रेकर्ड गरिएका निष्कर्षहरू स्वीकार गर्दछ र आदेश पारित गर्दछ भने, सजाय लगाउने आदेशमा कुनै विस्तृत कारणहरू रेकर्ड गर्न आवश्यक छैन। सजाय जाँचबुझ प्रतिवेदनमा रेकर्ड गरिएका निष्कर्षहरूको आधारमा लगाइन्छ, जस्तै, अनुशासनिक प्राधिकारीद्वारा थप विस्तृत कारणहरू दिन आवश्यक छैन "

३३. अनुशासनिक प्राधिकारीको तर्फबाट आवश्यक पर्ने सबै यो हो कि उसले अनुशासनिक कारबाहीमा प्रमाणको जाँच गर्नुपर्छ र जाँचबुझको क्रममा रेकर्डमा राखिएको सामग्रीले सम्भाव्यताको प्रबलताको सिद्धान्तमा दोषी कर्मचारीको दोष स्थापित गर्दछ भन्ने तर्कसंगत निष्कर्षमा पुग्नुपर्छ। अनुशासनिक प्राधिकारी र पुनरावेदन प्राधिकारीले उत्तरदाताको मामिलालाई सम्बोधन गर्दा ठ्याक्कै यही गरेका थिए।

३४. हाम्रो विचारमा, विभाजन इजलासले फौजदारी परीक्षणमा आवश्यक प्रमाणको मापदण्डलाई नियोक्ताद्वारा गरिएको अनुशासनिक जाँचबुझको सट्टामा प्रतिस्थापन गर्न गम्भीर त्रुटि गऱ्यो। यो कानूनको स्थापित सिद्धान्त हो कि फौजदारी परीक्षणमा अभियोजन पक्षमा राखिएको भार उचित शंकाभन्दा बाहिर मामिला प्रमाणित गर्नु हो। यद्यपि, अनुशासनिक जाँचबुझमा, विभागमाथिको भार सीमित छ र यसले सम्भाव्यताको प्रबलताको सिद्धान्तमा आफ्नो मामिला प्रमाणित गर्न आवश्यक छ। यस सम्बन्धमा, हामी यस न्यायालयको भारत संघ विरुद्ध सरदार बहादुर,२८ को फैसलाबाट लाभान्वित छौं, जसमा यस न्यायालयले निम्नानुसार ठहर गरेको थियो:-

"१५. . . . अनुशासनिक कारबाही फौजदारी परीक्षण होइन। आवश्यक प्रमाणको मापदण्ड सम्भाव्यताको प्रबलताको हो र उचित शंकाभन्दा बाहिरको प्रमाण होइन। यदि नन्द कुमार उत्तरदातासँग आधिकारिक कारोबार गर्ने सम्भावना भएको व्यक्ति थियो भन्ने निष्कर्ष मामिलाको प्रमाणित तथ्यहरूबाट एक तर्कसंगत व्यक्तिले निकाल्ने खालको थियो भने, उच्च न्यायालय यसमा आधारित निर्णयमाथि पुनरावेदन न्यायालयको रूपमा बस्न सक्दैन। जहाँ केही सान्दर्भिक सामग्रीहरू छन् जुन प्राधिकारीले स्वीकार गरेको छ र जुन सामग्रीहरूले अधिकारी दोषी छ भन्ने निष्कर्षलाई उचित रूपमा समर्थन गर्न सक्छ, त्यहाँ अनुच्छेद २२६ अन्तर्गत आफ्नो क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्ने उच्च न्यायालयको कार्य सामग्रीहरूको समीक्षा गर्नु र सामग्रीहरूमा स्वतन्त्र निष्कर्षमा पुग्नु होइन। यदि जाँचबुझ राम्ररी भएको छ भने प्रमाणको पर्याप्तता वा विश्वसनीयताको प्रश्न उच्च न्यायालयसमक्ष उठाउन सकिँदैन।"

२७ (२०२१) ३ एससीसी ८०६।
२८ (१९७२) ४ एससीसी ६१८।

३५. हामीले पाउँछौं कि विद्वान एकल न्यायाधीशले, अनुशासनिक प्राधिकारी र पुनरावेदन प्राधिकारीद्वारा पारित आदेशहरू विरुद्ध उत्तरदाताद्वारा दायर रिट निवेदन[२९] को सुनुवाइ गर्दा, सम्पूर्ण तथ्यगत म्याट्रिक्सलाई विस्तारमा विचार गरे र मिति २९ जुन, २०११ को विस्तृत र सु-तर्कित फैसला मार्फत उत्तरदाताद्वारा दायर रिट निवेदन खारेज गरे।

३६. अन्तर-न्यायालय क्षेत्राधिकारको प्रयोगसँग सम्बन्धित कानून यस न्यायालयले म्यानेजमेन्ट अफ नरेन्द्र एण्ड कम्पनी प्राइभेट लिमिटेड विरुद्ध वर्कम्यान अफ नरेन्द्र एण्ड कम्पनी,[३०] को मामिलामा स्पष्ट पारेको छ, जसमा निम्नानुसार ठहर गरिएको थियो:

"५. एक पटक विद्वान एकल न्यायाधीशले अभिलेखहरू हेरेर मिति जनवरी १९९५ पछि उद्योग सञ्चालन नभएको निष्कर्षमा पुगेपछि, विभाजन इजलाससमक्ष थप सामग्री बिना फरक निष्कर्षमा प्रवेश गर्ने कुनै औचित्य छैन। पुनरावेदन इजलासले नोट गर्नुपर्थ्यो कि एमव ३ को बयान आफैं श्रम न्यायालयसमक्ष प्रमाणको अंश हो। जे होस्, एक अन्तर-न्यायालय पुनरावेदनमा, तथ्यको निष्कर्षमा, जबसम्म पुनरावेदन इजलास एकल इजलासको निष्कर्ष विकृत छ भन्ने निष्कर्षमा पुग्दैन, यसले त्यसलाई बाधा पुऱ्याउने छैन। केवल अर्को दृष्टिकोण वा राम्रो दृष्टिकोण सम्भव छ भन्दैमा, एकल न्यायाधीशद्वारा पारित आदेशमा हस्तक्षेप वा बाधा हुनु हुँदैन, जबसम्म दुबै पक्षहरू

राहतमा निष्पक्ष दृष्टिकोणको लागि सहमत हुँदैनन्।"
(जोड थपिएको)

३० उपर्युक्त नोट १५।
३१ (२०१६) ३ एससीसी ३४०।

३७. स्थिति, यसरी, स्थापित छ कि अन्तर-न्यायालय रिट पुनरावेदनमा, पुनरावेदन न्यायालयले आफूलाई संयमित राख्नुपर्छ र विद्वान एकल न्यायाधीशद्वारा पारित फैसलामा हस्तक्षेप तब मात्र अनुमति छ यदि विद्वान एकल न्यायाधीशको फैसला विकृत छ वा कानूनमा स्पष्ट त्रुटिबाट ग्रस्त छ। यद्यपि, विभाजन इजलासले, प्रस्तुत मामिलामा, यस्तो कुनै निष्कर्ष रेकर्ड गर्न असफल भयो र बरु, विद्वान एकल न्यायाधीशको फैसलालाई उल्ट्याउन प्रमाणको विस्तृत पुनर्मूल्याङ्कन गर्न अगाडि बढ्यो।

३८. अभिलेखमा रहेको सामग्री हेर्दा, हाम्रो विचार छ कि अनुशासनिक प्राधिकारी उत्तरदातामाथि सेवाबाट बर्खास्तगीको दण्ड लगाउन पूर्ण रूपमा न्यायसंगत थियो। पुनरावेदन प्राधिकारीले पनि अनुशासनिक प्राधिकारीको आदेश पुष्टि गर्दा र उत्तरदाताद्वारा दायर पुनरावेदन अस्वीकार गर्दा अभिलेखमा उपलब्ध तथ्यहरूमा विधिवत् आफ्नो मन लगाएको छ। यी दुई आदेशहरू उच्च न्यायालयका विद्वान एकल न्यायाधीशले उत्तरदाताद्वारा दायर रिट निवेदन[३१] खारेज गर्दा सही रूपमा पुष्टि गरेका छन्। विद्वान एकल न्यायाधीशद्वारा प्रदान गरिएको मिति २९ जुन, २०११ को फैसला सु-तर्कित र अकाट्य छ।

३९. माथिको छलफलको परिप्रेक्ष्यमा, हामी ठान्दछौं कि विभाजन इजलासले, अन्तर-न्यायालय रिट पुनरावेदन क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्दा अनुशासनिक प्राधिकारी, पुनरावेदन प्राधिकारीद्वारा रेकर्ड गरिएका र विद्वान एकल न्यायाधीशद्वारा पुष्टि गरिएका समवर्ती निष्कर्षहरूमा हस्तक्षेप गरेर स्पष्ट रूपमा त्रुटि गऱ्यो।

४०. माथिको छलफलको निष्कर्षको रूपमा, हामीले पाउँछौं कि उच्च न्यायालयको विभाजन इजलासद्वारा पारित मिति १ मार्च, २०१२ को विवादित फैसला कानूनको नजरमा अस्थिर छ। यो बदर हुन योग्य छ र यसद्वारा बदर गरिन्छ।

४१. पुनरावेदन तदनुसार स्वीकृत गरिन्छ। खर्चको सम्बन्धमा कुनै आदेश छैन।

४२. विचाराधीन आवेदन(हरू), यदि कुनै छन् भने, पनि निस्तारित हुनेछन्।

मामिलाको परिणाम: पुनरावेदन स्वीकृत।

†*मुख्य टिप्पणी तयार पार्ने*: निधि जैन

३२ उपर्युक्त नोट १५।